

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

ГАРТМАН МАР'ЯНА ТАРАСІВНА

УДК 340.151

ГЕНЕЗИС ЄВРЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ
Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів –2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

Лемак Василь Васильович,

Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», завідувач кафедри теорії та історії держави і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент

Лук'янов Дмитро Васильович, Національна академія правових наук України, Начальник Управління планування та координації правових досліджень, кандидат юридичних наук, доцент

Добрянський Святослав Павлович,

Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри теорії та філософії права

Захист відбудеться «20» січня 2017 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Січових стрільців, 14, зал засідань юридичного факультету, ауд. Г-409.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий «19» грудня 2016 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

В.О. Семків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В сучасній юридичній науці категорія «правова система», попри значну кількість наукових досліджень, присвячених як загальним, так і особливим її властивостям, залишається предметом дискусій серед вітчизняних та зарубіжних науковців. Однак, незважаючи на інтерес до розуміння природи та характеру правової системи, а також типології правових систем світу, єврейська правова система значною мірою залишається поза увагою спеціальних досліджень. В українській правовій науці відсутнє чітке розуміння сутності єврейської правової системи та її генезису.

Виходячи з наведеного, для сучасної загальнотеоретичної юриспруденції дослідження такого унікального правового явища як єврейська правова система є важливим і своєчасним. Попри її багатогранність та складну внутрішню будову, важливо акцентувати увагу на тих специфічних властивостях, які виокремлюють єврейську правову систему серед масиву інших типів правових систем. Правова система єврейського народу протягом усієї історії свого розвитку відзначалась стійкістю та послідовністю, утворивши таким чином збагачений багатоміковим надбанням правовий феномен. Водночас, своєрідність такого феномену проявилась і в тому, що з настанням довгоочікуваної події всіх єврейських поколінь – створенням незалежної держави, єврейська правова система фактично припинила свій розвиток, лише частково трансформувалась у нову правову систему держави Ізраїль.

Крім історичних умов, під впливом яких безперервно формувалась єврейська правова система, їй притаманні низка унікальних властивостей, через призму яких проявляється її оригінальність. В першу чергу, це стосується властивостей, які притаманні нормативній, інституційній та ідеологічній складовим правової системи. Природно-правовий підхід до розуміння права та прав людини, ідеями якого пронизані норми єврейського права та правова свідомість єврейського народу, дозволяє робити висновки про те, що ще задовго до зародження вчення давньогрецьких мислителів про природно-правову концепцію, вона уже була виражена в нормах Тори та реалізовувалась на практиці в єврейському суспільстві.

Актуальність теми дослідження мотивується і тим, що предмет правового дослідження охоплює часові межі від періоду Синайського законодавства до функціонування правової системи держави Ізраїль, а, відтак, автором у межах окресленого предмету аналізуються не лише норми Тори й Талмуду, а й першоджерела постталмудистського періоду, що, в свою чергу, є відмінною ознакою даної роботи від подібних наукових досліджень єврейської правової дійсності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Дисертація виконана в межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права «Правова реформа в Україні і державах Центральної Європи: теоретичні та історико-юридичні аспекти» в частині дослідження правової традиції в Центральній Європі, невід'ємною складовою якої виступає генезис єврейської правової системи. Тема роботи відповідає також Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки, схваленим Національною академією правових наук України.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в аналізі генезису єврейської правової системи, дослідженні окремих властивостей інституційної, ідеологічної та нормативної складових, які в сукупності відображають сутність цього типу правової системи. Досягнення вказаної мети потребує вирішення наступних завдань:

- проаналізувати становлення і розвиток єврейської правової системи від періоду патріархів (приблизно 2000 р. до н.е. по 1250 р. до н.е.) до періоду еллінізму - періоду пар (з 331 р. до н.е. по 63 р. до н.е.);
- дослідити генезис формування єврейської правової системи з початку складання Талмуду від періоду танаїм (I - II ст.ст.) до періоду трансформації єврейської правової системи в правову систему держави Ізраїль (кінець XVIII ст. – XX ст.);
- розкрити еволюцію підходів до розуміння єврейської правової системи в сучасній юридичній науці та виокремити її основні ознаки;

- з'ясувати особливості стилю юридичної техніки в системі єврейського права через аналіз систематизації єврейського законодавства та способу викладу правових норм;

- виявити основні принципи формування нормативної, інституційної та ідеологічної складових єврейської правової системи;

- розкрити еволюцію поняття єврейського права та проаналізувати місце Письмового Закону, Усного Закону, зокрема, Талмуду в системі джерел єврейського права.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, пов'язані з розвитком єврейської правової системи, в тому числі правові явища, які найбільш повно відображають її суть, а також суспільні умови, які впливали на її формування і розвиток.

Предмет дослідження – історико-правові і теоретичні закономірності процесу становлення, розвитку та функціонування єврейської правової системи як унікального, багатогранного явища правової дійсності, історії її походження, формування та розвитку.

Методи дослідження. Багатогранність та складність внутрішньої будови такого правового явища як єврейська правова система обумовлюють систему методологічних принципів та підходів, які лежать в основі дисертаційного дослідження. З числа принципів, що відіграли важливу роль при дослідженні єврейської правової системи, слід виокремити когнітивний, історичний, принципи структурності, цілісності та раціональності.

Враховуючи поставлені завдання та мету наукового дослідження, для досягнення наукового результату застосовані наступні загальнонаукові та спеціально-наукові методи: історичний метод, який є особливо актуальним, оскільки дослідження генезису єврейської правової системи, яка формувалась протягом тисячоліть, потребує ретроспективного аналізу та виявлення відповідних закономірностей (розділи 1, 2); системний метод, застосування якого зумовлене багатогранністю та складністю внутрішньої будови єврейської правової системи (розділ 3); важливу роль відіграв порівняльно-правовий метод, за допомогою якого

та через співставлення окремих властивостей і структурних елементів єврейської правової системи щодо інших типів правових систем вдалось простежити специфіку та характерні особливості нормативної, інституційної та ідеологічної складових (розділ 3); використання герменевтичного методу обумовлено необхідністю пізнання текстів єврейських законів (розділ 3); аксіологічний метод дозволив здійснити оцінку єврейського права на відповідність ідеям справедливості, рівності і свободи (підрозділи 3.2 та 3.3); використання методу критичного аналізу як одного з основних в історико-юридичних дослідженнях посприяло високому рівню аналізу наукової літератури, що бралася за основу у дисертаційному дослідженні.

Теоретичну основу дослідження склали праці вітчизняних та зарубіжних учених-правознавців, істориків, які присвятили свої наукові дослідження питанням єврейської історії, єврейських традицій та законів. У дослідження обраної теми значний науковий внесок здійснили такі провідні вчені як Й. Агур, С. І. Айзенштадт, Р. Банк, Н. В. Володіна, Г. Грець, С. Дубнов, М. Єлон, Ш. Єтінгер, А. Лопухін, Д. В. Лук'янов, М. М. Марченко, Н.М. Оніщенко, Д. Я. Примаков, П. М. Рабінович, Д. Рід, С. Рот, Дж. Телушкін, Л. Шіфман, А. Штейнзальц тощо.

Крім того, першочергову роль у дослідженні єврейської правової системи відіграли першоджерела єврейського права – Тора, Талмуд та окремі праці Маймоніда, які послужили вагомим підґрунтям для аналізу єврейських законів, правової свідомості та традицій єврейського народу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим цілісним монографічним дослідженням, в якому на основі аналізу історичних джерел та першоджерел єврейського права розкрито генезис єврейської правової системи та виявлено основні закономірності розвитку її нормативної, інституційної та ідеологічної складових. Наукова новизна конкретизується в таких основних положеннях:

уперше:

- розкрито через основні етапи генезис формування єврейської правової системи до її трансформації в правову систему держави Ізраїль;

- дано визначення основних ознак єврейської правової системи та сформовано її авторську дефініцію - це історично обумовлена, цілісна, структурно впорядкована сукупність заснованих на Торі правових засобів, через які впорядковувалося єврейське суспільство та забезпечувалося досягнення в ньому правопорядку;

- сформовано новий підхід до розуміння єврейського права, за якого його зміст включає в себе не лише Галаху, а й Агаду; відтак, єврейське право - це заснована на релігії система правових норм, принципів, цінностей, звичаїв та традицій, сформована та збережена протягом тисячоліть єврейським народом для підтримання правопорядку;

- дослідження основних принципів формування нормативної та ідеологічної складових єврейської правової системи;

удосконалено:

- знання про специфічні ознаки стилю юридичної техніки в системі єврейського права;

- знання про правову систему держави Ізраїль, ступінь поєднання в ній ознак релігійної (іудейської) та світської правових систем;

- знання про загальнотеоретичні та порівняльно-правові аспекти співвідношення категорій «єврейське право» та «єврейська правова система» з точки зору їхнього змістовного наповнення в сучасній юридичній науці;

- знання про окремі положення теорії періодизації єврейської історії, зокрема, щодо розвитку держави і права;

набули подальшого розвитку:

- ідеї про безперервний тисячолітній розвиток єврейської правової системи як унікального динамічного правового явища;

- дослідження взаємозв'язку релігії і права в єврейській правовій системі;

- ідеї про природно-правову концепцію прав людини в староєврейських та сучасних джерелах права держави Ізраїль;

- загальнотеоретичні знання про низку понять (категорій), які відображають узагальнення емпіричного досвіду розвитку єврейської правової системи (теорії джерел права, тлумачення права, юридичної техніки тощо).

Практичне значення отриманих результатів. Результати та висновки дослідження можуть використовуватися:

у науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження єврейської правової системи та інших правових систем з релігійним підґрунтям, а також сучасної правової системи держави Ізраїль, зокрема, при визначенні в ній місця єврейського права та єврейських традицій;

у правотворчій сфері та практичній діяльності – для розвитку правових методів впливу світської демократичної держави на релігійну сферу;

у навчальному процесі – для удосконалення змістовного наповнення навчальних курсів «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права», «Порівняльне правознавство», «Методологія юридичної науки».

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет», а також на: міжнародній науково-практичній конференції «Особливості розвитку публічного та приватного права» (м. Харків, 17-18 липня 2015 року); міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні проблеми права України» (м. Тернопіль, 1 жовтня 2014 року); міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави» (м. Запоріжжя, 3-4 жовтня 2014 року).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у шести статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях з юридичних наук, дві з яких – у зарубіжних виданнях, а також у чотирьох інших публікаціях.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження і складається з вступу, трьох розділів, які включають в себе десять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (250 найменувань на 22 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 226 сторінок, з яких основного тексту – 204 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації та рівень наукового дослідження проблеми, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, охарактеризовано методологію, розкрито наукову новизну одержаних результатів, вказано на практичне значення отриманих результатів, подано інформацію про їх апробацію та публікації результатів, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження єврейської правової системи» складається з двох підрозділів, які присвячені науково-методологічному обґрунтуванню обраної теми дослідження та конституюванню єврейської правової системи в період до епохи античності.

У *підрозділі 1.1 «Методологія та ступінь наукової розробки проблеми»* на основі аналізу зарубіжних та вітчизняних наукових джерел визначено рівень наукового опрацювання окресленої теми дослідження. Розглянуто класифікацію правових систем сучасності в поглядах вітчизняних та зарубіжних вчених-компаративістів, а також визначено місце єврейської правової системи. Аналіз позицій науковців щодо розуміння та визначення поняття «єврейська правова система» дає підстави розглядати генезис правової системи єврейського народу як недостатньо досліджене явище правової дійсності, яке потребує подальшого наукового аналізу. Запропоновано авторське бачення єврейської правової системи як історичного правового явища, довготривалий період існування якого обумовлений узгодженістю нормативної, ідеологічної та інституційної складових всередині єврейського суспільства.

Визначено теоретико-методологічні засади дослідження єврейської правової системи через розкриття застосованих основних методологічних підходів. Виділено та обґрунтовано необхідність у застосуванні для наукового пізнання єврейської правової системи таких методологічних підходів як історичного, системно-структурного, порівняльно-правового, герменевтичного та аксіологічного, причому пріоритетна роль у дослідженні належить першим двом. Така перевага у

використанні вказаних методів аргументована тим, що єврейська правова система виступає історичним правовим явищем із багаторівневою внутрішньою структурою.

У підрозділі 1.2 «Передумови формування єврейської правової системи (період до складання Талмуду)» висвітлено генезис єврейської правової системи з моменту утворення єврейського народу до початку складання найбільшого за обсягом джерела єврейського права – Талмуду.

Досліджено та проаналізовано етапи становлення і розвитку єврейської правової системи через призму окремих історичних періодів. Обґрунтовано, що таку періодизацію слід розпочинати з періоду патріархів, коли бере початок єврейський етнос як невід’ємна та необхідна складова правової системи. Підкреслюється, що саме з етимологічним походженням терміну «єврей» та виокремленням єврейського народу необхідно пов’язувати еволюційний процес формування правової системи. На основі аналізу єврейської правової думки обґрунтовано провідну роль у масштабах єврейської історії періоду Синайського законодавства. Саме в цей період єврейська правова система структурно набула тієї моделі правової системи, що відома сучасній правовій науці. Така позиція автора аргументована наступними доводами: 1) єврейське суспільство отримало закон - Тору, яка окреслила межі єврейської правотворчості; 2) створено чітко виражену інституційну складову – судову гілку влади; 3) сполучною ланкою всіх складових правової системи виступала заснована на укладеному Завіті сильна ідеологічна сторона правової системи. Охарактеризовано стан правопорядку, що передував становленню періоду суддів в єврейській історії та висвітлено роль інституту правосуддя.

Розкрито основні зміни ідеологічної та інституційної складових єврейської правової системи періоду Першого Храму. В межах даного періоду: розглянуто історичні передумови становлення інституту царя, а згодом - розколу держави; на основі першоджерел єврейського права визначено управлінські функції в єврейському суспільстві пророків; розглянуто історичні умови зруйнування Храму. Період Другого Храму охарактеризовано як такий, що відзначився релігійно-правовими реформами, що проявились у таких заходах: переукладенні завіту Тори, створенні законодавчого органу – Великого Собору, а також систематизації та

інтерпретації норм Тори. В свою чергу висвітлено фактори, що сприяли збереженню правової ідентичності єврейського народу в Вавилонії, процес так званого «повернення в Сіон» та відновлення Храму. Останній період, який передував Талмудистській епосі, присвячений висвітленню правового порядку в єврейському суспільстві за часів грецького правління. Розкрито основні ідеї єврейської правової думки періоду еллінізації та функції *зугот* – представників тогочасної єврейської законотворчості.

Розділ 2 «Формування єврейської правової системи: основні етапи» складається з чотирьох підрозділів та присвячений дослідженню еволюційних періодів формування та розвитку єврейської правової системи, а також умов, під впливом яких відбувався процес трансформації єврейської правової системи в правову систему держави Ізраїль.

У підрозділі 2.1 «Талмудистська епоха: період *танаїм*, період *амораїм*, період *савораїм* (I ст. – VII ст.)» висвітлено розвиток єврейської правової системи впродовж трьох історичних періодів. З'ясовано, що етимологічне походження назви періодів епохи Талмуду пов'язане з назвою єврейських законовчителів відповідного часу. Так, період *танаїм* розглянуто від початку діяльності Гілея і до раббі Йегуди га-Насі, який згідно єврейської правової традиції першим записав та систематизував норми Усної Тори в нормативну складову Талмуду – Мішну. Висвітлено історичні умови, в яких розвивалась єврейська законотворчість періоду *танаїм* та основні фактори, що сприяли систематизації правового матеріалу в єврейському народі. В свою чергу, період *амораїм* охарактеризовано як такий, що після періоду Синайського законодавства відіграв найважливішу роль в історії розвитку єврейського права. Така єврейська правова аксіома аргументується тим, що законовчителі - *амораїм* Вавилонії та Палестини систематизували правовий матеріал, заснований на Мішні, в унікальне джерело єврейського права – Талмуд, який став невичерпним предметом правового дослідження майбутніх поколінь. Завершено дослідження епохи Талмуду періодом *савораїм*, впродовж якого законовчителі Вавилонії остаточно закріпили непорушність та авторитет Усного Закону.

У підрозділі 2.2 «Постталмудичний період: період «гаонім» (середина VII ст. – середина XI ст.)» аналізується динаміка змін в єврейській правовій системі, яка виражалася через: поступову міграцію єврейських громад до держав Європи, відсутність єдності єврейських правознавців у підході до розуміння Усного Закону, систему самоврядування єврейських громад Вавилонії (інститут екзилархів, гаонім) та появу нових джерел єврейської правотворчості. Констатується, що *гаони* – глави *ешів* (центрів правотворення) Вавилонії розпочали роботу над доповненням системи єврейського права невідомими до цього часу джерелами: *респонсами* (правові збірники за конкретними темами чи питаннями) та *таканот* (постанови галахічних авторитетів, які мали законну силу). Такі збірники єврейського права, які давали відповіді на практичні питання, які не були цілісно врегульовані нормами Талмуду, стали значимими для єврейських громад у всіх державах діаспори.

У підрозділі 2.3 «Раввинська епоха: період *рішонім*, період *ахаронім* (середина XI ст. - XVIII ст.)» розглянуто історію розвитку єврейської правової системи через аналіз двох періодів: *рішонім* та *ахаронім* – так званих *перших* та *останніх равинів*. Виявлено, що в равинську епоху єврейська правова система відзначилась розширенням територіальних меж єврейської правотворчості, оскільки *Галаха* (право) стала предметом інтерпретації не лише законовчителів Вавилонії і Палестини. Це було зумовлено втратою авторитету вавилонських *ешів*, а також міграцією єврейських громад до сусідніх держав та держав Європи. Висвітлено, що діяльність законовчителів-*рішонім* було спрямована на роз'яснення та надання ясності і доступності текстам Талмуду в державах єврейської діаспори. Така діяльність, окрім іншого, сприяла створенню нового жанру равиністичної літератури – *тосафот* (коментарі, роз'яснення Талмуду) та кодексів єврейського права, створених окремими галахістами, з яких особливу увагу приділено Маймоніду та Раші.

Встановлено, що уже з Йосефа Каро (XVI ст.) прийнято виокремлювати період пізніх равинів – *ахаронім*. У загальних рисах здійснено аналітичний огляд подій, які мали місце в світовій історії та стали передумовами кардинальних змін у єврейській правовій системі на всіх її рівнях. Попри те, що кількість єврейського

правового матеріалу швидкими темпами зростала, існували обставини, викликані нестабільним правовим порядком тогочасних держав, які сприяли зростанню деструктивних явищ у сформованій тисячоліттями єврейській правовій системі.

У підрозділі 2.4 «Період трансформації єврейської правової системи в правову систему держави Ізраїль (кінець XVIII ст. – XX ст.)» зосереджено увагу на факторах, які сприяли ліквідації єврейської судової автономії в державах Європи, а також на аналізі основних законодавчих джерел держави Ізраїль. З'ясовано, що двома основними причинами, які спричинили поступовий регрес єврейської правової системи, виступали новий правовий порядок з тенденціями до рівності прав всіх громадян, а також зміни в суспільній свідомості єврейського народу, викликані поширенням ідей секуляризму. Такі зміни ідеологічного характеру, а також зародження в Німеччині в другій половині XIX століття антисемітизму з його квазінауковим обґрунтуванням, відобразились і на змінах у нормативній та інституційній складових єврейської правової системи. В свою чергу, такі ідейно-політичні настрої Європи стали поштовхом для зародження єврейського національного руху - сіонізму, метою якого було об'єднання єврейського народу на його історичній батьківщині.

Окрему увагу приділено новому етапу в розвитку єврейської правової системи, який настав з моменту створення в 1948 році держави Ізраїль. Розкрито змішаний характер правової системи Ізраїлю та визначено обсяг відображення в ній давньоєврейської правової системи. Процес трансформації єврейської правової системи в правову систему новоствореної світської держави Ізраїль розкрито через: 1) декларативне закріплення на законодавчому рівні держави Ізраїль як «єврейської» та визнання єврейських традицій; 2) створення релігійних інститутів у системі органів державної влади, які на основі норм Галахи (єврейського права) уповноважені розглядати справи про шлюб, розлучення, опікунство, усиновлення, спадкування; 3) закріплення на державному рівні деяких гарантій щодо особистого статусу євреїв, пов'язаних із шабатом, іншими святами, питаннями кошерності тощо. Відзначено, що процес відокремлення релігії від права призвів до того, що

давньоєврейські закони стали теорією без практики, а закони Ізраїлю обмежили їх сферу дії виключно до релігійних та сімейних відносин.

У розділі 3 «Еволюція розуміння поняття та особливостей єврейської правової системи» складається з чотирьох підрозділів та розкриває основні ознаки, властиві єврейській правовій системі, які пов'язані з її генезисом та етнічним походженням, а також специфічні особливості нормативної, інституційної та ідеологічної складових.

У підрозділі 3.1 «Розуміння єврейської правової системи. Систематизація права» висвітлені особливості, які охоплюють зовнішні аспекти формування єврейської правової системи, а саме: релігійна основа; довготривалий період формування та розвитку; національний характер. Констатовано, що єврейська правова система є унікальним правовим явищем, яке в своєму генезисі виходить за межі існування держави як суверенної політико-територіальної організації влади, натомість перебуває в нерозривному взаємозв'язку з існуванням єврейського соціуму.

Крім того, розкрито розуміння систематизації єврейського права та терміну «закон» в єврейській правовій науці. На основі критичного аналізу єврейських кодифікованих актів розглянуто особливість стилю юридичної техніки через аналіз систематизації єврейського законодавства та способу викладу правових норм. Водночас, наголошено на тому, що така своєрідність правової термінології та стилю юридичної техніки є черговим свідченням неординарності єврейської правової системи.

Підрозділ 3.2 «Базові принципи єврейської правової системи та її ідеологічна складова» присвячений характеристиці основних принципів, властивих єврейській правовій системі та аналізу особливостей єврейської правової свідомості. На основі першоджерел єврейського права висвітлено принцип Божественного управління через втілення його в законодавчу, судову та виконавчу сфери. Крім того, розглянуто принцип розподілу влади, який, як елемент демократії, був закладений в існуючий механізм публічної влади ще в період Синайського законодавства. В першоджерелах єврейського права, хоч і без чіткого розподілу повноважень,

закріплений поділ влади на гілки з властивим єврейській публічній владі механізмом «стримувань і противаг». Аналіз норм Тори, Танаху, Талмуду та інших джерел галахічної літератури дають підстави характеризувати поділ влади в єврейському суспільстві як «м'який». Обґрунтовано, що єврейському суспільству властивий високий рівень правової свідомості, який відображений через природно-правовий підхід до розуміння прав людини, повагу до судових процедур, в тому числі єврейської судової автономії та високий рівень правової освіти. В свою чергу, це стало запорукою успіху до збереження та безперервного тисячолітнього розвитку єврейської правової системи.

Підрозділ 3.3 «Поняття права. «Тора» в єврейському праворозумінні та роль Письмового Закону» присвячено питанню розуміння єврейського права в сучасній правовій науці через розкриття наукового бачення проблеми зарубіжними та вітчизняними науковцями. Запропоновано авторське визначення терміну «єврейське право» та окреслено предмет його правового регулювання, що включає в себе релігійні та світські відносини. На основі аналізу єврейської правової традиції, єврейське право структурно проаналізовано як систему двох складових – Галахи (нормативної частини єврейського права) та Агади (талмудистської літератури, яка не містить загальнообов'язкових правил поведінки, однак, наповнена ідеями, що розширюють межі Галахи).

Висвітлено основні підходи до розуміння «тори» в єврейській правовій традиції та розкрито зміст Письмової Тори (П'ятикнижжя Мойсея) через аналіз кожної із п'яти книг: 1) Бе-рейшіт (בְּרֵאשִׁית) – Буття; 2) Шмот (שְׁמוֹת) – Вихід; 3) Ва-ікра (וַיִּקְרָא) – Левит; 4) Бе-мідбар (בְּמִדְבָּר) – Числа; 5) Дварім (דְּבָרִים) – Повторення закону. Крім того, розкрито основні ознаки Письмової Тори як джерела з особливим місцем у системі єврейського права.

У підрозділі 3.4 «Місце Усного Закону в єврейській правовій системі. Талмуд» на основі аналізу єврейської правової думки розкрито поняття Усного Закону - Усної Тори. Підкреслюється, що Усна Тора як правове вчення є взаємозалежною та взаємопов'язаною з Письмовою Торою, оскільки бере початок з Синайського законодавства та інтерпретує останню. Такий взаємозв'язок відображений у відомих

єврейській правовій традиції двох принципах – «Тора з Небес» та «Не на Небесах вона». Констатовано, що найавторитетнішим та найбільш масштабним джерелом втілення Усного Закону є Талмуд у двох його редакціях – Палестинській та Вавилонській. Розглянуто структуру Талмуду як систематизованого джерела єврейського права та проведено паралель між двома редакціями за критерієм змістовного наповнення. За наслідками дослідження змісту та історичних умов формування Усного Закону виокремлено основні властивості, які розкривають його характер та місце в системі єврейського права.

ВИСНОВКИ

У даній роботі поставлено та вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає в дослідженні процесу становлення і розвитку єврейської правової системи, виявленні окремих властивостей нормативної, інституційної й ідеологічної складових, які найбільш повно відображають її сутність.

У результаті проведеного комплексного наукового дослідження з урахуванням сучасного розвитку вітчизняного та зарубіжного правознавства, застосування методологічних підходів до аналізу теми автор дійшов таких висновків:

1. На підставі аналізу історичного розвитку єврейської правової системи, її основних складових, які відображають сутність, єврейською правовою системою слід вважати історично обумовлену, цілісну, структурно впорядковану сукупність заснованих на Торі правових засобів, через які було впорядковане єврейське суспільство та досягнуто в ньому правопорядок.

Найбільш сутнісними ознаками, які охоплюють зовнішні аспекти формування єврейської правової системи, виступають: а) релігійна основа (як впливає з іудейської доктрини, єврейська правова система заснована на Божественному Одкровенню, що знайшло відображення як в укладанні завіту з Авраамом та його нащадками, так і з усім єврейським народом шляхом дарування Тори на Синаї); б) довготривалий період формування та безперервного розвитку єврейської правової системи, що налічує близько 4 тисяч років. Впродовж цього часу правова система відзначилась як така, що знайшла своє відображення в еволюційному процесі

інтерпретації джерел єврейського права та не залежала від існування єврейської держави; в) національний характер єврейської правової системи, розвиток якої пов'язаний виключно з єврейським народом.

Однією з ознак, що характеризують внутрішню сторону єврейської правової системи, є специфіка стилю юридичної техніки в єврейському праві, що проявляється в аспекті систематизації єврейського законодавства та в способі викладу правових норм. Така особливість виражається, зокрема, в такому: відсутність у системі джерел права кодифікованої конституції, суперечливий характер єврейського права, специфіка структури єврейських кодексів, казуїстичний спосіб викладу правових норм, їхня структура, а також у системних зв'язках, що проявляються, як правило, за допомогою відтворення та відсилання.

2. Як засвідчує аналіз єврейської правової доктрини, базовими принципами формування єврейської правової системи всіх періодів виступали принцип Божественного управління та принцип розподілу влади. Теократична форма правління виражала ідею про те, що верховним законодавцем, суддею та правителем єврейського суспільства у всі часи був Бог Авраама, Ісаака і Якова - Бог Ізраїля. Відтак, органи публічної влади, які формувалися у різні часові проміжки, виступали лише проявом делегованих повноважень, які завжди знаходились в обмежених рамках Тори. Важливим є те, що, починаючи з періоду Синайського законодавства, влада в єврейському суспільстві була розподілена на законодавчу, виконавчу і судову. Попри наявні недоліки та відсутність чіткого розподілу повноважень між гілками влади, Письмова Тора заклала початок розвитку системи «стримувань і противаг» в інституційній складовій єврейської правової системи.

3. Духовно-культурна (ідеологічна) складова єврейської правової системи проявляється в наступних особливостях єврейської правосвідомості: її консервативному характері; природно-правовому підході до розуміння права та прав людини; високій повазі до судових процедур, заснованих на принципі справедливості; високому рівні правової освіти в єврейському суспільстві. Наведені ознаки єврейської правосвідомості посприяли тому, що єврейське право протягом всієї історії відзначалося як право «живе» та діюче.

4. Єврейське право займає центральне місце в структурі єврейської правової системи, оскільки початок її формування закладений у Торі. Правові норми, принципи та цінності, виражені спочатку усно, а згодом письмово, заклали фундамент для розвитку нормативної, інституційної та ідеологічної складових правової системи. Виступаючи ефективним регулятором єврейського суспільства, єврейське право містить низку особливостей, які відображають його суть та характер, а саме: безумовний авторитет серед єврейського населення; широка сфера дії за предметом правового регулювання; водночас - неузгодженість у системі права; відсутність поділу на публічне та приватне право, а також на матеріальне та процесуальне; переважно імперативний характер норм тощо.

Дія та авторитет єврейського права були засновані на релігійно-правовому підґрунті, водночас, хибним є бачення єврейського права як такого, що ототожнюється виключно з Галахою. Такий свого роду «нормативістський підхід» обмежує та не в повній мірі розкриває межі обсягу єврейського права. Його систему утворює як Галаха, так і Агада, які виступають двома взаємопов'язаними частинами одного цілого. Агада виступає своєрідним доповненням до норм Галахи, поясненням їх змісту, а часто і підставою для винесення судових рішень та встановлення нових галахот. У таких випадках Агаду слід розглядати як джерело єврейського права та складову його системи.

5. Розвиток єврейської правової системи в період до нашої ери відбувався в складних умовах під впливом зовнішніх чинників, що дозволяє виокремити наступні його етапи: а) період патріархів, для якого характерне звичаєве право, яке передавалося в усній формі з покоління в покоління; б) період Синайського законодавства, під час якого, як впливає з іудейської доктрини, після отримання на горі Синай єврейським народом Письмового та Усного Закону, який визначав засади суспільного та державного ладу в єврейському суспільстві, було закладено фундамент правової системи. Впродовж наступних тисячоліть єврейська правова система розвивалась та збагачувалась на основі принципів та ідей, закладених у Письмовій Торі, засвідчивши в такий спосіб її особливу роль у системі джерел єврейського права; в) період суддів, який відзначився в історії єврейської правової

системи відсутністю стабільного правопорядку; г) період Першого Храму, який з упровадженням царської влади був позначений суперечливими процесами в розвитку правової системи; д) період вигнання і Другого Храму, під час якого єврейський народ зберіг релігійну, національну та правову ідентичність та розпочав релігійно-правові реформи; е) період еллінізації єврейського народу відзначився забороною сповідувати іудаїзм, скасуванням дії єврейських законів та жорстоким насадженням грецької ідеології. Однак, попри такий нестабільний правовий порядок, єврейський народ забезпечив подальший розвиток власної правової системи; є) період римського правління (початок Талмудистської епохи) відображає намагання галахистів вдосконалювати вчення, отримане від останньої пари зугот та передати його наступним поколінням.

6. Перший період Талмудистської епохи характерний діяльністю танаїм – законовчителів Єрец-Ізраель I-II століття. З цього часу основна увага приділялася вивченню закону (почали створюватись релігійно-правові навчальні заклади – ешіві, найавторитетніші з яких згодом назвали Синедріоном). Переломним моментом стало скасування галахістами заборони письмового закріплення (запису) Усного Закону. Значний об'єм накопиченого знання та страх за майбутнє єврейського закону стало причиною для започаткування танаїм нової форми правотворчості – письмової. Найвищим досягненням правотворчості періоду танаїм стала кодифікація Усного Закону і, як наслідок, створення Йегудою га-Насі Мішни.

7. В період амораїм територіальні межі єврейської правотворчості були істотно розширені. Покоління законовчителів-амораїм, яким була відведена особлива роль із систематизації найбільш об'ємного джерела єврейського права, існували як в Єрец-Ізраель, так і в Вавилонії. І хоча вчені обох територій підтримували між собою тісний зв'язок, в подальшому це призвело до формування двох редакцій Талмуду: вавилонської та палестинської. Остаточну обробку Талмуду здійснили вчені періоду савораїм, який увійшов в історію єврейської правової системи тим, що законовчителі-савораїм тлумачили допущені амораями прогалини, засвоюючи в такий спосіб результати праці своїх попередників. Завдяки такій

діяльності савораїм Талмуд закріпив за собою властивість стійкого та сталого джерела Усного Закону.

8. Після остаточного завершення вавилонської редакції Талмуду настав постталмудичний період, який прийнято називати періодом гаонім. Носії правотворчої традиції у цей час здійснювали свою діяльність на території Вавилонії, оскільки арабське правління в Єрец-Ізраель не було сприятливим для подальшого розвитку єврейської правотворчості. Натомість, у Вавилонії єврейські громади були наділені правом самостійного вирішення внутрішніх питань, що проявилось в управлінській системі, верховна влада в якій належала екзилархам і гаонам. Центром єврейської правотворчості та судочинства виступали єшіві, які очолювали гаони. Основним завданням єврейських законовчителів цього періоду було тлумачення вчення амораїм, внаслідок чого створювалися нові джерела єврейського права: респонси та таканот.

9. Раввинська епоха настала після припинення діяльності гаонім, коли на зміну гаонам у єврейських громадах діаспори з'являються нові галахісти – раввини. Саме в період рішонім (перших раввинів) і відслідковується масове створення в інших державах єврейських центрів вивчення Тори. Попри антиєврейські настрої в Європі, галахісти створювали нові норми Галахи, коментуючи норми Талмуду та систематизуючи коментарі в окремі кодекси з метою підвищення доступності його норм.

10. Другий період Раввинської епохи – ахаронім (останніх раввинів) відзначився в історії єврейської правової системи як такий, що створював передумови для кардинальних змін. Значна кількість єшів, що існували в різних державах світу, плюралізм правових думок галахістів, створення значної маси галахічних коментарів та роз'яснень до Талмуду, а також відсутність єдиного координаційного органу, який би скеровував напрями правотворчості галахістів діаспори – характерні особливості періоду ахаронім. Розсіяний світом єврейський народ поєднувало знання Закону та бажання повернутися для відродження в Єрец-Ізраель.

11. Новий правовий порядок XVIII-XIX століття став причиною кардинальних змін спочатку в правовій свідомості єврейського народу, а згодом і в усій правовій системі. Поширення ідей секуляризації та емансипації в Європі сприяли асиміляції євреїв та поступовій ліквідації судової автономії. Внаслідок цього єврейське право втратило характер «живого права», а звернення євреїв в неєврейські судові інстанції стало поширеним явищем. Останнім поштовхом для вирішення ситуації, що склалася, стало зародження в Європі антисемітизму, під впливом якого єврейські політичні лідери прийшли до радикального рішення – повернення євреїв на їх історичну батьківщину та створення власної держави. Однак, зі створенням держави Ізраїль, задекларованої як єврейська, склалася парадоксальна ситуація: вирішивши надати державі сучасної демократичної форми, єврейські політичні та правові лідери фактично відмовились від впровадження єврейської правової системи в ізраїльську. Сформована протягом тисячоліть правова система лише частково трансформувалась у нову державно-правову систему.

12. Значний обсяг правового матеріалу, який охоплює поняття «єврейське право», слід розглядати через призму двох основних структурних елементів: Письмового Закону та Усного Закону. Письмовий Закон (Письмова Тора), виступаючи зводом п'яти книг Мойсея, у співвідношенні до Усного Закону є незначною частиною єврейського законодавства. Однак, місце її в системі єврейського права є першочерговим, що пояснюється наступними особливостями: Письмова Тора є результатом укладеного завіту єврейського народу з Богом; вона наділена властивостями незмінності та вічності; зберігає за собою статус джерела права, що має вищу юридичну силу в системі джерел єврейського права. Незважаючи на те, що зміст Письмової Тори разом із правовими нормами та принципами складають історичні події та розповіді, вона на всі часи зберегла за собою роль установчого джерела єврейського права, що задекларувало основу суспільного та державного ладу в єврейському суспільстві.

13. На відміну від Письмової Тори, Усна Тора (інша назва - Усний Закон) у системі єврейського права є набагато ширшим поняттям, зміст якого охоплює значний обсяг правового матеріалу, який накопичувався століттями єврейськими

галахістами та який був систематизований в окремі збірники, кодекси. Усний Закон не є окремим джерелом права, а є теоретичним поняттям, яке відображає специфіку єврейського правового мислення та розуміння закону. Однак, попри таку вагому змістовну відмінність, Письмова та Усна Тора перебувають в нерозривному взаємозв'язку одна з одною. Згідно єврейської правової традиції Усний Закон був даний на Синаї для правильного розуміння норм Письмового Закону та з метою вирішення тих питань, відповідей на котрі не містилося в ньому.

14. Першим систематизованим джерелом права, який увібрав у себе всі попередні надбання правознавців та який протягом всієї єврейської історії зберігав безумовний авторитет серед єврейських галахістів, є Талмуд. В свою чергу, Вавилонська та Палестинська редакції, хоч і відрізняються за змістом та стилем правового мислення, однак об'єднані єдиним предметом правового дослідження – Мішною. Саме роз'яснення, дискусії та аналіз норм Мішни склали ще одну, вже значно більшу за змістом частину Талмуду – Гемару. Відтак, Талмуд становить найбільше за обсягом систематизоване джерело єврейського права, якому властиві максимальна деталізація у підході до регулювання суспільних відносин та асоціативний спосіб викладу правових норм.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові статті у фахових виданнях

1. *Гартман М. Т.* Історичні умови формування єврейського права періодів рішонім та ахаронім / М. Т. Гартман // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – Вип. 10-1. – Т. 1. – С. 49-53.
2. *Гартман М. Т.* Історичні умови формування єврейського права в період Першого Храму / М. Т. Гартман // Право і суспільство. – 2014. - № 6-2. – Ч.3. – С. 3-8.
3. *Гартман М. Т.* Генезис розвитку єврейської правової системи / М. Т. Гартман // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. - №1 (II). – С.44-50.

4. *Hartman M. The Oral Law in the system of Jewish law: its origin, essence and character / M. Hartman // Evropský politický a právní diskurz. - 2015. – Svazek 2. – 5. vydání. – S. 113-118.*

5. *Гартман М. Т. «Тора» в еврейском правопонимании и место письменного закона в системе еврейского права / М. Т. Гартман // «Legea si Viata» (Республика Молдова). – 2015. – № 7/3 (283). – С.22-26.*

6. *Гартман М. Т. Проблеми розуміння єврейської правової системи та основні її ознаки / М. Т. Гартман // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 9. – С. 104-110.*

Матеріали і тези конференцій:

1. *Гартман М. Т. Історичні умови розвитку єврейської правової системи в період суддів / М. Т. Гартман // Сучасні проблеми права України : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Тернопіль, 1 жовтня 2014 р.). – Тернопіль, 2014. – С.3-5*

2. *Гартман М. Т. Період синайського законодавства в історії розвитку єврейського права / М. Т. Гартман // Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 3-4 жовтня 2014р.). – Запоріжжя, 2014. – С.19-22*

3. *Гартман М. Т. Роль правової освіти та правового виховання в єврейському суспільстві / М. Т. Гартман // Особливості розвитку публічного та приватного права : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17-18 липня 2015р.). – Харків, 2015. – С.5 – 9*

АНОТАЦІЯ

Гартман М. Т. Генезис єврейської правової системи. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2016.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню генезиса єврейської правової системи, яка належить до типу релігійних правових систем. Вона є дослідженням, в якому визначено зміст та співвідношення понять «єврейська правова система» та «єврейське право» як теоретико-правових категорій. Автором уперше на науковому рівні висвітлено еволюцію розуміння єврейської правової системи. На основі аналізу періодів розкрито історико-правові та теоретичні закономірності процесу становлення, розвитку та функціонування єврейської правової системи. В роботі також виокремлено основні ознаки єврейської правової системи, завдяки яким забезпечувалась її стійкість та цілісність.

На основі результатів комплексного дослідження розкрито структуру єврейської правової системи через аналіз трьох основних складових: нормативної, інституційної та ідеологічної.

Ключові слова: єврейська правова система, єврейське право, кодифікація, Тора, Письмова Тора, Усна Тора, Галаха, Агада, Талмуд, галахічні джерела права.

АННОТАЦИЯ

Гартман М. Т. Генезис еврейской правовой системы. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история государства и права; история политических и правовых учений. - Львовский национальный университет имени Ивана Франко. - Львов, 2016.

Диссертация посвящена комплексному исследованию уникального явления правовой действительности - еврейской правовой системы, которая относится к типу религиозных правовых систем. Она является исследованием, в котором определено содержание и соотношение понятий «еврейская правовая система» и «еврейское право» как теоретико-правовых категорий.

Автором впервые на научном уровне освещено эволюцию понимания еврейской правовой системы. На основании анализа исторического развития еврейской правовой системы и ее основных составляющих автор делает вывод, что еврейскую правовую систему следует считать исторически обусловленную,

целостную, структурно упорядоченную совокупность основанных на Торе правовых средств, с помощью которых было урегулировано еврейское общество и достигнут правопорядок. Кроме того, в работе раскрыты историко-правовые и теоретические закономерности процесса становления, развития и функционирования еврейской правовой системы.

Особое внимание автор уделяет процессу трансформации еврейской правовой системы в правовую систему светского демократического государства Израиль, которое согласно Основных законов задекларировано как еврейское государство.

Освещены основные признаки еврейской правовой системы, охватывающие внешние аспекты ее формирования, благодаря которым обеспечивалась ее устойчивость и целостность. Установлено, что наиболее значимыми являются: а) религиозная иудейская основа, согласно которой еврейская правовая система основана на Божественном Откровении путем заключения завета с Авраамом и его потомками через дарование Торы на Синае; б) длительный период формирования и непрерывного развития еврейской правовой системы, которая насчитывает около 4 тысяч лет; в) национальный характер еврейской правовой системы, развитие которой связано исключительно с еврейским народом.

Исходя из результатов комплексного исследования, раскрыта структура еврейской правовой системы и проанализированы три основных составляющих: нормативная, институциональная и идеологическая.

Ключевые слова: еврейская правовая система, еврейское право, кодификация, Тора, Письменная Тора, Устная Тора, Галаха, Агада, Талмуд, галахические источники права.

SUMMARY

Hartman M. T. Genesis of Jewish legal system. – Printed as a manuscript.

The thesis for the scientific degree of Candidate of Law in specialty 12.00.01 - theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. – Ivan Franko National University of Lviv. – Lviv, 2016.

The thesis is devoted to a complex research of the unique phenomenon of legal reality, the Jewish legal system, which refers to a type of religious legal systems. It is the

study that determines the content and the ratio of the concepts of «Jewish legal system» and «Jewish law» as theoretical and legal categories.

The author shows the scope of historical formation and understanding of the Jewish legal system for the first time at a scientific level. Based on the analysis of historical periods, historical-legal and theoretical regularities of the process of formation, development and functioning of the Jewish legal system have been disclosed.

The paper also highlights the main features of the Jewish legal system, which are essential for its stability and integrity. Based on the results of a comprehensive study, the structure of the Jewish legal system has been shown through the analysis of three main components, namely regulatory, institutional and ideological.

Key words: Jewish legal system, Jewish law, codification, the Torah, the Written Torah, Oral Torah, Halakha, Haggadah, the Talmud, halakhic sources of law.